

Turgut Tarhanlı*

* İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Geçmiş ve Gelecek Arasında Onarıcı Bir Adalet Yaklaşımı

Siyasi ve sosyal hayatın büyük mağduriyetlere yol açmış dönemleri unutulur ya da hatırlanır. Ama unutmayı sona erdirmeye ya da hatırlama iradesi söz konusu olacaksa, bu bir ‘hesap sorma/hesap verme’ arayışını da şekillendirmeye başlar.

İnsanlık tarihinin kadim dönemlerinden beri, bireysel veya toplumsal bir mağduriyet durumunda, bu nedenle oluşan kaybı gidermek, meydana gelen bir açığı kapatmak ya da buna olanak varsa, eski hâle dönmenin yollarını aramak yaygın insani bir çabadır. Bireysel anlamda bir acıyla baş etmek, ona rağmen hayatta kalmaya çalışmak, herhalde daha çok klinik psikolojinin alanına giren bir durumdur. Fakat bu insani tepkiyi gören ve onun üzerinden geliştirilen adalet politikaları da özünde böyle bir esasa dayanır, onu hedefler. Kısaca, o mağduriyetin giderilmesi ya da etkisinin azaltılması hedeflenir.

Ancak o mağduriyete yol açan nedenin ortaya çıkmasından önceki hâle geri dönüş (*restitutio in integrum*), istense de her durumda mümkün olmayabilir. Burada vurgulamaya çalıştığım sadece insani kayıplar değildir; bunun dışında bir maddi değer kaybında bile o eski hâle iade olanağı bulunamayabilir. Bu nedenle, hukuki (ve siyasi) bir varsayımın kabulü öne geçer ya da öne geçmesi istenir. O kaybın yol açtığı boşluğun bir şekilde doldurulmasına, giderilmesine yönelik bir varsayımdır bu. Ve yaygın kabul gören ‘denkleştirici’¹ (*retributive*) bir adalet’ politikası böyle temellendirilmeye başlanır.

Modern zamanlarla birlikte, yukarıda andığım şekliyle, insanlar arasındaki ilişkiler sonucunda ortaya çıkan bir kaybın, bir zararın takdiri ve giderilmesine yönelik çabalar devlet aygıtlarının temel kamusal işlevleri arasındadır. Modern ceza adaleti politikaları bağlamında bunun anlamı, mağduriyete yol açmış bir kişinin devlet tarafından cezalandırılmasıdır. Her ne kadar o mağduriyetle ona neden olan kişinin (fail) eylemi arasındaki nedensellik (illiyet) bağı, takdir edilecek yaptırımın (cezanın) tayininde dikkate alınmak zorunda olsa da, aslında o cezanın uygulanmasını gerektiren temel neden, söz konusu eylemin sonucunda yasalarla tanınmış bir yasağın ihlâl edilmiş olmasıdır.

Yasalarla korunmuş bir menfaatin ihlâli karşısında, buna neden olan kişinin devlet tarafından cezalandırılması, fail ile devletin, bu ‘hesap verme’ ilişkisinin, bir anlamda tarafları hâline gelmesi demektir. Fail, bir zarara, mağduriyete neden olan eylemiyle, aslında devletin yasalarını ihlâl etmiştir ve devlet bunun hesabını sorma kudretiyle donatılmıştır. Peki ya mağdur? Mağdur ya da yakınları, bu hesap sorma sürecinin sonucunda, faile karşı bir yaptırım uygulanması suretiyle, o kaybın kendilerinde yol açtığı mağduriyetin giderilmiş olduğunu varsaymak durumundadır.

Hukuki tanımlar ve konular üzerinde şekillenen bu sürecin kökeninde de hukuki bir başlangıç hattının bulunması aranır. Başka bir ifadeyle, hukukla tanımlanmış ilişkilerimizde, bu duruma uygun olmayan, onunla bağdaşmayan bir davranış, bir eylem vardır. Dolayısıyla, o ‘ihlâl’ eyleminin gerçekten böyle nitelenebilmesi için hukuk tarafından tanımlanmış ve korunmuş bir menfaate aykırılık ya da hukuki bir ilişkinin bozulması gibi bir durumun söz konusu olması gerekir. Kısaca, o mağduriyet hâli, aynı zamanda ‘hukuki bir yükümlülüğün’ (*legal obligation*) ihlâli anlamına gelir. Ama bu tespit de işi kolaylaştırmış olmaz. Çünkü

¹ Veya ‘cezalandırıcı’, ‘giderici’-T.T.

mağduriyete hukuken bir karşılık bulma çabasının sınırlarını da gene hukuk belirler. Hele zamanın etkisi altında olan, geçmişin büyük acıları, mağduriyetleri söz konusuysa, bu şekilde hukuka göre tayin ve takdirde bulunma gücünün anlamı daha fazla belirginleşir ve sorgulanmaya başlar. Örneğin 1915 Ermeni tehcirindeki kayıpların, hukukun diliyle, bir soykırım olarak tanınıp tanınmaması meselesinde, hukuk evreninde yol alabilmek için gene hukukun araçlarına muhtaç olan bir tartışma doğar.

Malum olduğu gibi, normatif anlamda böyle bir soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması, Birleşmiş Milletler'in kurulmasından sonraki dünya düzeni içinde, 1948 yılında kabul edilen bu konuya ilişkin bir uluslararası sözleşmeyle mümkün olmuştu. Bunun kotarılmasında, İkinci Dünya Savaşı'nda, Almanya'da ve savaşa aktif ya da pasif olarak katılmış devletlerin ülkelerinde yaşanmış büyük zulmün ve elbette, Holokost'un izleri vardır. Ama o yılların saldırı savaşının büyük savaş suçlularının (*major war criminals*) Nürnberg'de yargılandığı Uluslararası Askerî Mahkeme önündeki davalarda, hukuken bir Holokost (ya da soykırım) izi bulmak da kolay, hatta mümkün değildir.

O hâlde, o acıların karşılığını hukukta aramanın anlamı hukukun o durumlara atfettiği tanımlarla sınırlı mıdır? Hukukun hayata özdeş kılınması ebedi bir mücadelenin konusu olsa da, bu nasıl ya da ne kadar mümkün olabilir? Hayatta gerçekten var olduğu biçimiyle, hukukta da kendine bir yer bulamayan bu mağduriyet hâlinin, sadece böyle bir nedenle, aslında var olmadığını iddia etmek mümkün olabilir mi?

Yukarda da temas ettiğim 1915 trajedisi, o dönemin hukukunda, bir soykırım şeklinde tanınmasa bile, o dönemin hukuku açısından bakıldığında, 'insanlığa ve medeniyete karşı suçlar' (*crimes against humanity and civilization*) bağlamında bir tartışmaya müsait bulunabilir. Veya bu teze de karşı çıkanlar olabilir. Bu yorumlarda, gene hukuk âleminde kalarak ve özellikle bir suç işleme kastının tartışılması merkezinde, her ne kadar maddi olgular bakımından bir mağduriyetin varlığı teslim edilse de, bunun geri planında, subjektif olarak, böyle bir sonuca, bir mağduriyet yaratma sonucuna varma iradesinin bulunup bulunmadığının tartışılması bir diğer meseledir. Ve elbette bu da, yukarda temas ettiğim gibi, doğabilecek farklı tezlerin tezahürüne ve karşı tarafın tezini çürütmeye yönelik argümanların çarpışmasına esas oluşturabilir. Hukukta, isnat edilebilirlik diye takdim edilen meselenin, fail cephesindeki subjektif tarafıyla ilgili bir tartışmadır bu.

Hukuk cephesindeki bu genel durum, bu yazının başlangıcında belirttiğim 'unutma' veya 'hatırlama' hâli bağlamında, hem 'unutma' hem de 'hatırlama' politikalarının kendi yönünde istifade edeceği bir zemindir.

Bernard Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk* adlı kitabında (2002), "Geçmişle Hukuk Aracılığıyla Baş Etmek" başlığı altında, toplumun geçmişi inşa ve uyumlaştırmanın nasıl olacağını karşılaştırma biçimi olarak, şu görüşü savunur:

(...) Karar ne olursa olsun, hukuk önemli bir rol oynar; unutma kültürlerinde unutmayı ve hatırlama kültürlerinde hatırlamayı destekler. Ama hukukun asıl başarısı, inşa ve uyumlaştırmanın biçimi konusundaki kararların alınmasındaki şekil ve usulün ortaya konulmasıdır. (...) Hukukun geçmişle baş edilmesine özgül katkısı, hukuki şekil

ve usullerdir. Bunlar hukukun genel olarak politik kültüre katkılarıdır.²

Ama madem ki hukuk âleminin sularında seyrediyoruz, o zaman bu sulara kimlerin, nasıl seyredebileceği durumunu da tartışmalıyız. Hukukta, hareketlerine malik, aldığı kararların, yaptığı işlemlerin ve eylemlerinin sonucunu idrak edip öngörebilecek kişiler arasındaki ilişkiler esas alınır, yasalarla düzenlenir bu ilişkiler ve onlara belli hukuki sonuçlar bağlanır, hüküm atfedilir.

O hâlde, sadece bazı vakalar üzerinde durarak ve elbette bunlara benzer başka vakalar olduğunu da göz önünde tutarak, örneğin 1915 Ermeni tehciri felaketi ve buna bağlı katliamlarda; 1955 yılındaki 6-7 Eylül olaylarında; 1978 Kahramanmaraş katliamında; 1980'lerin askerî yönetim döneminde, Diyarbakır Askerî Cezaevi'ndeki insanlık dışı infaz şartları konusunda; 1993'te Sivas'taki Madımak Oteli'nin yakılması faciasında; 2000 yılının son günlerinde, "Hayata Dönüş" adı verilen bir harekâtla güvenlik kuvvetlerinin cezaevlerine yönelik müdahalesinde; 2011 yılının son günlerinde Uludere/Roboski'de gerçekleşen askerî harekâtın yol açtığı insani kayıplarda; 50 yılı aşkın bir süredir fiilen vuku bulan tüm askerî darbe ve müdahale dönemlerindeki zecri tedbirler, takipler, yargılamalar ve bunlara bağlı infazlar sonucunda ortaya çıkan kayıplar ve büyük mağduriyetin, hukuken yukarda andığım çerçevede, "hareketlerine malik, eylemlerinin sonucunu idrak edip öngörebilecek kişiler" tarafından alınmış kararlara dayanmadığı iddia edilebilir mi?

Bu insan ürünü felaketler ve daha nicesi sonucunda meydana gelen kayıpların giderilmesi istenebilir ve bu uğurda, yargıdan da medet umulabilir. Ama yasalar ve yargı acaba böyle bir talebi karşılamaya ne ölçüde elverişli olacaktır? Bu soruyu yargısal hak arama yolunu küçümsediğim için sormuyorum; ama yargı mecrasında gerçekleştirilecek bir hak mücadelesinin, hele geçmişte vuku bulmuş birtakım vakalarla ilgiliyse, o hak arama sürecinde kendini gösterebilecek belli teknik zorlukların, hatta olanaksızlıkların gölgesinde kalabileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Gerçekten bir mağduriyetin giderilmesi için çaba gösteriliyor olsa bile, yargılama sürecinde ihtiyaç duyulacak kişiler veya kullanılması elzem bazı hukuki araçlardan, bu hesap sormanın gerçekleştiği dönemde artık istifade etme imkânı, kasten olmasa bile zamanın etkisiyle ortadan kalkmış olabilir. Ve bu durum, adalete erişim sürecindeki ceza takibi bakımından da bir yetersizliği ifade edebilir.

Dolayısıyla bu noktada, yargı için önem arz eden, bir 'suç isnadına odaklanmak' hâli ile hukukun kendi gerçeklik sınırlarının ötesindeki asıl 'sorunun çözümüne odaklanmak' hâlinin mutlaka birbiriyle örtüşmek zorunda olmadığı gibi bir ihtimali gözden uzak tutamayız. Denkleştirici (ya da cezalandırıcı) bir adalet politikasının hâkim olduğu bir çabada bu durum kuvvetle ihtimal dâhilindedir ve bir yol ayrımı kendini gösterir: İlgili kişi hakkında bir suç isnadında bulunmak ya da bulunmamak.

Yukarda belirttiğim çerçevede, böyle suç isnadına odaklanmanın geri planındaki düşüncenin bir ifadesi olarak, sonuçta kusurlu olduğu iddia edilen tarafa karşı bir ithamda bulunulur. Ancak sorumluluğun kapsamının ve sonuçlarının hukuken belirlenmesi sonucunda bile, mağduriyetin giderilmesi bir sorun olarak kalmaya devam edebilir. Bu durum, esasen,

² Bernard Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, çev. Reyda Ergün, Ankara: Dost Kitabevi, 2012, s. 96.

geniş bir sorumluluk hâlinin var olduğunu seslendirme ve duyulan rahatsızlığı, hatta bir pişmanlığı ifade etme, görünür kılma tavrıyla ilgilidir.

Kitlesel nitelikte büyük kayıpların söz konusu olduğu geçmişteki mağduriyet hâllerinin hesabının sorulmasıyla ilgili çabalarda, bu sorun daha da yakıcı bir hâl alır.

Nick Smith, *Hatalyıldım, Özür Diliyorum: Özürlerin Anlamları* adıyla Türkçeye çevrilen kitabında,³ “ahlâki bir muhatap olarak tanıma” sorumluluğunu vurgular ve tartışmanın böyle bir sorumlulukla sürdürülme hâllerine dikkat çeker:

Kitlesel suçların mağdurlarını teker teker açıklamak gibi basit bir edim onların acılarını kabul etmek ve zararın genişliğini gösteren bir arşiv oluşturmak için bir adım atmak demektir. Eğer mağdur hayattaysa, bu jestler onu sadece objeleştirilmiş bir istatistik olarak almak yerine ahlâki bir muhatap olarak tanımak anlamına gelecektir. Mağdurun adını belirtmek, onu acı çekenlerden oluşan isimsiz bir kitleden ayırır, böylece onu birey olarak görebilir ve uğradığı kendine özgü zarara karşı hassasiyet gösterebiliriz. Milyonlarca mülteci ya da binlerce sivil kayıpla empati kurma ya da onlara merhamet göstermenin zorluğunu yaşayabiliriz ama her bireyin ismini ve hikâyelerini öğrendiğimizde kayıpların ağırlığı üzerimizde daha çok baskı oluşturur. Zalim tarihimiz bizi diğerlerinin acısına karşı duyarsız hâle getirdiyse, özürler kitlesel vahşetin dehşetlerini içimizde uyandıracaktır. Mağdur öldüyse, onun adını anmak da haleflerini ahlâki bir tartışmanın içine çekme ihtimalini artıracaktır. Bu son fayda merhumun varislerine borçlu olunan onarımları dağıtmada çok önemli olabilir.

‘Denkleştirici adalet’ yaklaşımından farklı olarak, kamu otoritesi üzerinden topluma karşı bir borcun ödenmesinden çok mağdur olan insan veya insanlara karşı yerine getirilmesi gereken bir sorumluluğu önemsemek ve üstlenmek, bunu dert edinmek, olayları başka bir adalet yaklaşımı merceğinden tartmayı ve tartışmayı ifade ediyor: ‘Onarıcı adalet’ (*restorative justice*).

Bu noktada, onarıcı adalet konulu daha önceki bir çalışmamda⁴ yaptığım bir alıntıya burada da yer vermek istiyorum. Bu, tarihçi Stefanos Yerasimos’un, 2002 yılında, *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanmış, “Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu” başlıklı makalesinden bir alıntıdır. Yerasimos şöyle diyor:

Ermeni sorununda bugün yaşanan anlaşmazlıklar ya da daha doğrusu kargaşa, özünde bir tarih-hukuk çelişkisi olarak tanımlanabilir. (...) Hukukun amacı bir şeyi kanıtlamak, tarihin ise izah etmektir. Hukuk yargılar; oysa, tarih değer

³ Bu kitabın İngilizce özgün adı şöyledir: *I Was Wrong: The Meaning of Apologies*. Türkçe baskısı için bkz. Nick Smith, *Hatalyıldım, Özür Diliyorum: Özürlerin Anlamları*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 216-217.

⁴ Turgut Tarhanlı, “Hukuk ve Adalet Arasında Bugün ve Gelecek: Ermeni Sorununun Tartışılması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi”, *Uğur Alacakaptan’a Armağan*, (der.) Mehmet Murat İnceoğlu, Cilt 2, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 625-634.

yargısından uzak durur. Temel amacı bir neden-sonuç ilişkisi içinde olayları, gerçeklere mümkün olduğu kadar yaklaşarak göz önüne sermek ve değer yargısını okuyucuya bırakmaktır. (...) Bu durumda hukuk, tarihin verilerini kullanır; ancak, bunun için kendisinden bağımsız olarak var olan bir tarih yazımı gereklidir. Aksine, tarih yazımı hukuk kavramlarını kullanmaz ve tarih hukukun yardımcı bir ögesi, bir alt dalı değildir. Dolayısıyla, kavram kargaşasından kurtulmak için yapılacak ilk iş, tarihsel düşünce sistemini hukuksal düşünce sisteminden ayırmaktır. Başka bir deyişle, hukuksal endişelerden ve art düşüncelerden bağımsız bir tarih yazmaktır.⁵

Yerasimos'un hukuk ve tarih bağlamında bir çelişki olarak nitelendirdiği durum, failin teşhisi ve cezalandırılmasına odaklanan bir adalet bakışında da kendini hissettirir. Bir kaybın yol açtığı mağduriyetin kavranması ve karşılanmaya çalışılmasıyla ilgili çabalar, yasaların dili ve yasaları uygulama usulü dairesinde belirlenir.

Yerasimos'un da, başka bir bağlamda dikkat çektiği gibi, mağduriyete yol açan bir olayın geniş anlamıyla tarafları olarak kabul edilebilecek kişileri ve onların içinde bulunduğu toplumsal grupları o olaylardaki farklı rolleri yüzünden sorumlu tutup tutmama tartışılıyorsa, o sorumluluğun yasal tanımlara bağlı olarak tayini gerekir. Başlıca mesele, o eylemlerin yasalar ışığında vasıflandırılmasıyla ilgilidir. Bundan hareketle, söz konusu kişilerin rol ve konumları hakkında bir tanım yapma, teşhiste bulunma ve karara varmaktır.

Yukarıda üzerinde durduğum gibi, bu konular, ilişkiler ve eylemlerin takdiri sürecinde devletin hukukunun ihlâl edilmiş olması parametresinin asıl belirleyici olması, bir anlamda, bu ilişkinin arasına devletin (ve hukukunun) girmesi olarak da okunabilir. Dolayısıyla, Yerasimos'un "Hukuk yargılar; oysa, tarih değer yargısından uzak durur. Temel amacı bir neden-sonuç ilişkisi içinde olayları, gerçeklere mümkün olduğu kadar yaklaşarak göz önüne sermek[tir]" şeklindeki değerlendirmesinde, bir gerçekliğin kendi oluşu, karakteri ve bütünselliği içinde kavranabilmesi, görülebilmesiyle ilgili bir derdin ifade edildiği kanaatindeyim.

Bir mağduriyet hâline, onarıcı adalet bakışıyla yaklaşmanın yolu da böyledir. Başka bir ifadeyle, devletin hukukunu ihlâl eden fail ile kendi hukuku ihlâl edilen devlet arasında, yargı önünde gerçekleşen iletişim (hesap sorma/hesap verme) sürecinin anlamı ve sonucu yeniden düşünülmelidir. Soruşturulan o mağduriyet hâlinin gerçekliği, öncelikle yasal tanımlar üzerinden değil fakat mağdurun kendisinin bu süreçte etkin bir rol ve konuma sahip olmasıyla kavranabilir.

Böyle bir çaba bir yüzleşme olarak da açıklanabilir. Mağdur, bu sürecin edilgen tarafı değildir ve mağduriyetine yol açanla yüz yüzedir. Fail de, sadece savunmada kalmakla sınırlı bir konumda bulunmaya zorlanmaz, bir açıdan yol açtığı mağduriyeti görmeye ve asıl onarma yollarını düşünmeye, keşfe yöneltilir. Kısaca, devletin, fail karşısında, mağdur adına onun önüne geçtiği bir ilişki biçimi yerine, mağdurun kendi sesinin doğrudan doğruya karşısındaki tarafça da duyulabileceği bir ilişkiler sürecine fırsat verilmesi önemsenir.

⁵ Stefanos Yerasimos, "Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu", *Toplumsal Tarih*, ,18(105): 10-11, 2002.

Bu yapılmaya çalışılırken, mağduriyete yol açmış olaylar ve o olaylardaki eylemler hatırlanmaya çalışılır. Zira amaç, onların unutturulması değildir. Fakat sadece yasalara bakarak, o eyleme bir fatura (ya da ceza) biçilmesi ve bununla yetinilmesi ve bu sayede, mağdurda meydana gelen kaybın giderildiğinin varsayılması da amaçlanmaz. Mağdur bir insandır ve mağduriyet ilişkisi, aslında mağdur ve fail arasındadır. Karşılıklı onarıcı çabalara değer veren fırsatlar sunmayı ve rızai bir iletişimi önemseyen bir çabadır bu. Onarıcı adalet, söz konusu fail–mağdur ilişkisinin (ve bu ilişkide doğan mağduriyetin) aslında toplumsal anlamda ilişkilerin tahribiyle de ilintili bir mesele olduğuna vurgu yapar.

Dolayısıyla mağduriyet nedeniyle, böyle onarıcı bir çaba içinde olmakla ilgili asıl mesele, sonuca odaklı bir değerlendirmenin ya da sorgulamanın nihayetinde varılan haklı-haksız, suçlu-masum, kusurlu-kusursuz ya da fail-mağdur yaftaları olmaması gerekir. Adalet kavramının taşıdığı değer, bir hesap sorma/hesap verme sürecinin sonucunda temerküz etmiş sayılamaz; bunu, ilişkiler sürecine yayılmış bir bakışla anlamak, değerlendirmek önemlidir.

Böyle bir beklentinin, hesap soran veya hesap veren konumlarda bulunarak yargı önünde bir deneyime sahip olmuş kişiler bakımından da geçerli olduğu, bundan birkaç yıl önce gerçekleştirilen bir araştırmada ortaya konulmuştu.

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Araştırma Merkezi bünyesinde, yapılan bu araştırmada (*Adaletgözet*), yurttaş gözünden yargının işleyişine dair değerlendirmeleri öğrenmeye yönelik bir saha çalışması da yapılmıştı. Türkiye genelinde üç bin kişiyle yüz yüze görüşmeler yaparak gerçekleştirilen bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuç, sanılanın aksine bir beklentinin var olduğunu gösterdi: İnsanlar, yargı mekanizması önünde bir taraf olarak bulunmaları sonucunda, kendilerinin haklı olduklarının teslimiyle ilgili bir sonuç elde etmeye değil, fakat bundan daha farklı bir beklentiye sahip oluyor ve bunun varlığını arıyorlar. Bu arayış, davanın mutlaka kazanan tarafı olmanın ötesinde bir durumu ifade ediyor. Diğer bir deyişle, beklenen, bir ‘sonuç adaleti’ değil, o yargı deneyiminin başından sonuna tümünü kapsayan bir ekseninde, ‘süreç adaleti’ olarak anılabilecek bir durumdur.

Bu, yargı sürecinin her aşamasında gözlenen, aranan, beklenen, önemsenen bir ilişkilendirme hâlidir. Fail ve mağdur arasındaki sorunun bir üçüncü taraf önünde çözümünü hedefleyen yargı yolunda bile, sürece ilişkin bir beklentinin taşıdığı değer, adalet tartışmalarında, taraflar arasındaki ilişkiler bütününe anlamını ve önemini gösterir düşüncesindedir.

Bir ‘özür’ dili ya da tavrı da, aslında onarıcı adalet yaklaşımı içinde anlam kazanabilecek insani iletişim süreci bağlamında kendine yer bulup şekillenebilir.

Bu ‘süreç’ vurgusu, aynı zamanda bir durumdan bir başka duruma dönüşümü de kapsayabileceği için aynı zamanda bir ‘geçiş’ hâlini de ifade eder. Böyle bir bakışla, onarıcı adalet yaklaşımı ve onun yeşermesine fırsat verdiği iklimde doğabilecek bir özür dili, belki Edward Said’in müziğe ait örnekler üzerinden nakış gibi işlediği, ‘geçiş üslûbu’ yorumlarından da ilham alabilecek bir ‘üslûp’ meselesidir aynı zamanda.

Bu anlamda ‘geçiş üslûbu’, özellikle sanat alanında görüldüğü gibi, bir üslûptan bir başkasına doğru geçiş hâlinin ortaya çıkardığı, her iki üslûbun karması olmak gibi bir durum değildir; fakat taraflar arasındaki onarıcı bir iletişim sürecinin sürdürülebilir olmasıyla ilgili bir kaygının, bir gayretin sesli ya da sessiz ifadesidir. ‘Özür’ dilinin aynı zamanda böyle bir ‘geçiş’ hâliyle de güçlü bir bağ içinde bulunduğunu düşünüyorum; ama geçmişin ve geleceğin farkında olan bağ anlamında.

7 Aralık 1970 günü, Polonya'ya resmî ziyarette bulunan Federal Almanya Şansölyesi Willy Brandt, Varşova Gettosu kurbanlarının anısına yapılmış anıta çelenk koyduktan sonra, diz çöküp sessiz bir özrü dile getirdi. Brandt'ın o davranışı, geçmişteki büyük mağduriyetin karşısında sadece ayakta duruyor olma hâlinin bile, geçmişin gölgesinde bir güç ve üstünlük anlamına geleceğini ifade ediyordu. Fakat aynı zamanda duyuşla ilgili bir özür dili olduğu kadar, gelecekteki Doğu ile barışa yönelik de güçlü bir mesajdı. Ve o geçmişle, ümit edilen gelecek arasında onarıcı bir geçiş üslûbu olarak ölümsüzleşti.